

УДК 796.8.011(4)''653'':930.2

ДО ТЕМИ БОЙОВИХ МИСТЕЦТВ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ

Микола КОЗАК

*Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН
України*

У статті проведено загальний огляд європейських бойових мистецтв, простежено їхні характерні риси та розвиток. Наведено опис головних джерел до вивчення середньовічних бойових мистецтв. Автор висловлює думку про важливість подальшого та детального вивчення бойових мистецтв Європи.

Ключові слова: бойові мистецтва, меч, фехтування, фехтбухи, Середньовіччя.

На сьогодні серед загалу залишається вкоріненим стереотип про те, що практика бойових мистецтв була характерною лише для країн Далекого Сходу. Однак на сьогодні відома достатня кількість джерел, аби окреслити загально, а в перспективі й більш детально бойові мистецтва середньовічної Європи.

Передовсім необхідно термінологічно визначити бойове мистецтво як комплекс знань і систему підготовки людини (професіонала або ж аматора) до поєдинку чи сутички, збройно або голіруч, що має або може мати загрозу смерті або важких тілесних уражень. Відтак можемо означити бойове мистецтво як будь-яку форму творчості в контексті розробки та удосконалення систем, концепцій та прийомів ведення бою.

Основним прийомом бою, який репрезентує Середньовіччя у всіх його найхарактерніших рисах, був таранний удар списом верхи [1, с. 259–283], про що засвідчують джерела [5, с. 196–200]. Ще одна виразна риса епохи – це традиція поєдинків на лицарських турнірах. Проте наша розвідка присвячена більш комплексним системам, які краще гармоніюють із сучасним розумінням бойових мистецтв.

Апелюючи до найдавніших джерел, передовсім необхідно пригадати так званий Манускрипт І. 33 (XIII–XIV ст.), названий за інвентарним номером зберігання в музеї Тауера в Англії, де був

знайдений. Саме цей манускрипт можна з впевненістю вважати першим свідченням концептуально оформленого в струнку систему європейського фехтування. Заразом він є найдавнішим взірцем так званого «фехтбуху» – як правило, ілюстрованого підручника з бойового фехтування, які набувають особливої популярності в пізньому середньовіччі та ранньомодерному часі [2, с. 66]. Тауерський фехтбух прийнято датувати між 1270 і 1340 рр. [4].

Більшу частину манускрипту займають малюнки, які супроводжує латинський текст. Сюжет зображень показує тренування двох неоснащених обладунком, але озброєних довгими одноручними мечами і маленьким кулачним щитом (баклером) противників. Серед персонажів виокремлюємо монаха, який, імовірно, веде урок та учня. Окрім того, в манускрипті фігурує жіноча особа, яку часто іменують «Вальпургією». Цей жіночий персонаж, поряд із чоловіками, вправляється у фехтувальних прийомах (Рис. 1). В текстовому описі манускрипту фігурують поняття *scolari* (учні) та *iuvenis* (хлопчики) [11]. З цього можна зробити висновок, що трактат є конспектом приватних занять із фехтування, які проводив персонаж, представлений монахом і який, можливо, був колишнім лицарем (хрестоносцем?). Найбільш імовірно, що трактат був складений третьою особою. Текст також подає його ім'я – Liutger [11].

Будучи фактично конспектом-підручником із фехтування, манускрипт засвідчує не так оформлення сучасної йому системи фехтування, як вже тоді сформовану традицію, що помітно і з більш пізніх джерел, про які йтиметься далі.

Тож традиція та систематизація пішого фехтування у Європі розпочалася ще раніше 1300 р. Комплекс прийомів, зображених у манускрипті, містить у собі великий обсяг різноманітних чергувань атаки із блоками меча мечем та баклером, чергування дистанції та обманних прийомів (Рис. 2).

Вочевидь, Тауерський фехтбух таки мав резонанс і вплив на подальший розвиток фехтування, оскільки, найімовірніше, саме він згадується в рукописах XVI ст. та бібліотечних каталогах XVIII ст. [4].

Іншим не менш вагомим джерелом, яке мало неабиякий вплив на розвиток, можливо, не так самого фехтування, як його систематизації і викладання, став твір «Декламація» («*Zettel*») авторства Йоганеса Ліхтенауера (др. пол. XIV – поч. XV ст.) [2, с. 64] (Рис. 3). Насамперед привертає увагу сама постать майстра Ліхтенауера. На сьогодні немає достовірних даних про місце народження та обставини життя майстра. Всі відомості черпаємо із записів його учнів; існує гіпотеза, що навіть його «Декламація» є нічим іншим як переказом його праці учнем [8, с. 1–3]. Згаданий твір, окрім того, що містить детальні описи прийомів ведення бою як довгою, так і короткою клинковою зброєю, в обладунку та без, цікавий також тим, що є римованим. Як зазначають джерела, Ліхтенауер зробив так для кодування своєї праці, щоби його мистецтвом не змогли скористатись негідники [8, с. 1–5]. Найцікавіше, що послідовники майстра вказували на те, що майстер багато подорожував, аби віднайти та вивчити мистецтво володіння мечем. А, отже, його праця також може бути спадком більш давньої традиції. Роки життя майстра Ліхтенауера датують др. пол. XIV – поч. XV ст. Манускрипти, написані учнями, також не виходять за межі XV ст.

Вклад Ліхтенауера в розвиток німецької школи фехтування є неоціненним. Більшість наступних великих майстрів меча, які або викладали, або практикували фехтування у своїх працях, іменували його «великим майстром вишуканого мистецтва». Здебільшого вони теж походили з так званого «братства Ліхтенауера». Список цього братства уклав Пауль Каль. Будучи, ймовірно, одним із учнів Ліхтенауера, Каль у кількох варіантах авторських фехтбуків згадує 17 майстрів, іменуючи їх братством Ліхтенауера, та не подаючи жодних відомостей про те, який статус мала ця організація, чи була таємною, чи публічною [8, с. 7–8]. Цікаво, що до братства входили майстри з багатьох міст і країн сучасної Німеччини, Австрії, Чехії та Польщі. В такий спосіб розповсюдилась зведена в систему техніка бойового фехтування в XV ст., яка походила з давніших локальних практик.

Говорячи про XV ст., неможливо оминати увагою ще одне надзвичайно показове джерело, автор якого, ймовірно, не був знайомий із Ліхтенауером, хоч і написав схожу працю. Йдеться про трактат італійського майстра Фіоре деї Лібері «Квітка Битви»

(поч. XV ст.) [2, с. 67–68]. Способом «прийом-контрприйом» автор подає найефективніші, на його думку, методи поєдинку пішо (як голіруч, так і зі зброєю), кінно, з використанням усього відомого спектру лицарського озброєння. Деї Лібері розрізняє справжній бій і лицарський турнір (бій за бар'єром), проте розглядає обидва [2, с. 67–73]. Автор підтверджує свій авторитет і компетентність у бойових мистецтвах 40-літнім стажем та участю в 5-ти дуелях із представниками інших шкіл, з яких йому вдалося вийти живим та непереможеним. Цікаво, що пишучи про один із поєдинків, Деї Лібері подає детальну інструкцію удару в пах ногою у фехтуванні мечами на близькій дистанції [2, с. 68]. Автор описав комплекс систем різних дистанцій, форм і бойових ситуацій, які були йому відомі. Як і Ліхтенауер, Лібері багато подорожував для вивчення та вдосконалення лицарського бойового мистецтва [2, с. 68]. Тож «Квітка битви», як і «Декларація» Ліхтенауера, опирається на більш давню традицію, яка мала місце, але не відобразилась у джерелах.

У європейській, як і в східній традиції бойових мистецтв, існували дисципліни поєдинку голіруч. Серед джерел, які дійшли до нас у повному обсязі, важливим є надзвичайно деталізований трактат із боротьби німецького барона Фабіана фон Ауерсфальда (XV ст.) [6, с. 3–6]. Трактат містить значну кількість прийомів боротьби без зброї та ударів кулаками чи ногами. Зокрема, до характерних технік «лицарської боротьби» автор відносить велику кількість зачіпів ногами, захоплень корпусу та іммобілізацій кінцівок із подальшим поваленням суперника на землю. Деякі елементи описаної боротьби (а проілюстровані вони дуже детально) є ідентичними до тих прийомів, які практикуються в системах традиційної японської боротьби (дзюдо, джіу-джитсу).

Наводячи паралелі з відомими східними бойовими практиками, виникає закономірне питання: чи мали бойові мистецтва для середньовічного європейця таке ж сакральне значення, як і для спадкових представників самурайських родів в Японії чи для войовничих монахів Шаоліня? Чи сприймалися вони як повноцінне мистецтво? Проливає світло на це питання той факт, що автором одного з німецьких фехтбуків XV ст. був відомий художник та інженер Альбрехт Дюрер (1471–1528). Його

трактат із анатомічною точністю ілюструє низку прийомів фехтування різними клинками, серед яких найбільшу увагу привертає великий дворучний меч. Цікаво, що фехтбух Дюрера залишився всього лише проєктом. Так, він майже не має текстового супроводу та був знайдений у 1833 р. частково знищеним [7, с. 161]. Сама праця написана в 1512 р. Як бачимо з доробку Дюрера та Лібері, бойове мистецтво безперечно містило в собі естетичну складову.

Цікавою є історія створення фехтбуху з Аусбурга «Opus Amplissimum de Arte Athletica» (XVI ст.). Його автор – місцевий чиновник Пауль Гектор Маєр [9]. Будучи шанувальником давнього мистецтва бою голіруч і зі зброєю, яке станом на XVI ст. вже втрачає популярність (це було пов'язано з поширенням вогнепальної зброї та завершенням доби лицарства), він зробив редакцію відомих йому фехтбухів за кошти, поцуплені в міській скарбниці, за що й був повішений. Але його старання не були даремними: цей фехтбух є одним із найбільш вишукано оформлених.

Як і в «Квітці Битви», в ньому вміщено велику кількість прийомів. Зокрема, поєдинок на довгих мечах із переходом в боротьбу, тобто розриванням дистанції (Рис. 4), а також поєдинок довгою палицею, короткими клинками, включно з кинджалом, алебардою та імпровізованою зброєю (канчук, серп, коса, дубина) [10]. Розділ, присвячений боротьбі голіруч, подано як додаток. Як і вище згадані автори, він не так декларує нове, як апелює до більш давньої традиції бойових мистецтв.

Чому ж у масовій культурі XX–XXI ст. так мало місця відведено західній традиції, але так багато уваги приділено східним бойовим мистецтвам? Наприклад, популярний герой фентезійного сюжету «Горець», за яким знято серійний та повнометражні фільми, будучи шотландцем з XV ст., вправляється з японською катаною, а не шотландським клеймором (довгим мечем)¹⁶. Вочевидь, тенденція розвитку військової справи та зброї в Європі була значно інтенсивнішою, тож старі традиції швидко забувалися. Водночас в Азії вони консервувались. Порівнюючи дві традиції – Заходу та Сходу,

---

¹⁶ Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Connor_MacLeod

треба наголосити, що про східну немає настільки давніх джерел [3, с. 3–9]. Скажімо, такі популярні напрямки як дзюдо, сучасне карате та айкідо виникають тільки в ХХ ст. [3, с. 3–9].

Висновки. Мистецтво бою голіруч, як і з різноманітними видами зброї було дуже поширеною практикою ще з ХІІІ ст. Найяскравіше поширення бойових мистецтв в епоху Середньовіччя репрезентує такий феномен книжкової культури як фехтбухи. Та феномен середньовічних бойових мистецтв набагато ширший, аніж проаналізовані вище кілька аспектів і потребує всебічного дослідження в українській медієвістиці.

Список використаних джерел та літератури

1. В. Гуцул, *Таранний бій, рицарство і теорія військово-технологічного детермінізму: історіографія проблеми*, «Записки історичного факультету» 2015, Вип. 26, с. 259–283.

2. В. Гуцул, *Фехтувальний трактат Фіоре деі Лібері да Прімаріаччо «Квітка битви» та рицарські бойові практики другої половини ХІV – першої третини ХV ст.*, «Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія» 2018, Вип. 2 (39), с. 66–74.

3. А. Козлов, *История боевых искусств Востока*, Москва 2008, 398 с.

4. Манускрипт I 33. Режим доступу:

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B0%D0%BD%D1%83%D1%81%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BF%D1%82_I.33

5. В. Понарядов, *Средневековые техники использования копья в конном бою (по данным мусульманских военных трактатов XIII–XV вв.)*, «Военная археология. Сборник материалов Проблемного Совета «Военная археология» при ГИМ» 2014, Вып. 3, с. 196–203.

6. А. фон Фабиан, *Рыцарская рукопашная борьба*, пер. М. Северин, А. Родимов, Москва 2006, 190 с.

7. Н. Bodemer, *Das Fechtbuch*, Kunstgeschichte 2008, 439 s.

8. М. Chidester, *Recital of the Chivalric Art of Fencing of the Grand Master Johannes Liechtenauer* 2016, 324 s.

9. Paulus Hector Mair. Режим доступу:

https://wiktenauer.com/wiki/Paulus_Hector_Mair

10. Opus Amplissimum de Arte Athletica (Cod.icon. 393). Режим доступу:

[https://wiktenauer.com/wiki/Opus_Amplissimum_de_Arte_Athletica_\(Cod.icon._393\)](https://wiktenauer.com/wiki/Opus_Amplissimum_de_Arte_Athletica_(Cod.icon._393))

11. Walpurgis Fechtbuch (MS I.33). Режим доступу: [https://wiktenauer.com/wiki/Walpurgis_Fechtbuch_\(MS_I.33\)](https://wiktenauer.com/wiki/Walpurgis_Fechtbuch_(MS_I.33))

К ТЕМЕ БОЕВЫХ ИСКУССТВ СРЕДНЕВЕКОВОЙ ЕВРОПЕ

Мыкола КОЗАК

*Институт украиноведения имени Ивана Кrypьякевича НАН
Украины*

В статье осуществлен общий очерк европейских боевых искусств, прослежено их характерные черты и развитие. Приведено описание основных источников к изучению средневековых боевых искусств. Высказано мнение о важности дальнейшего и детального изучения боевых искусств Европы.

Ключевые слова: боевые искусства, меч, фехтование, фехтбухи, Средневековье.

ON THE TOPIC OF THE MARTIAL ARTS OF MEDIEVAL EUROPE

Mykola KOZAK

*The Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of
Ukraine*

The article presents a brief outline of the European martial arts, tracing their characteristics and development. The description of the main sources for the study of medieval martial arts is given. The opinion was expressed on the importance of further and detailed study of martial arts in Europe.

Keywords: martial arts, sword, fencing, fight books, medieval times.

Додатки

Рис 1. Вальпургія, жіночий персонаж ыз фехтбуху з Тауера (Манускрипт I. 33). Режим доступу:

<http://web.archive.org/web/20091021063805/http://freywild.ch/i33/>

Рис 2. Обманне блокування і послідовна атака з фехтбуху з Тауера (Манускрипт I. 33). Режим доступу:

<http://web.archive.org/web/20090624145659/http://www.freywild.ch/i33/i33d.html#55>

Рис 3. Портрет Йоганеса Лихтенауера. Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Johannes_Liechtenauer#/media/File:MS_44_A_8_2.jpg

Рис 4. Прийом на різке скорочення дистанції в поєдинку на довгих мечях з фехтбуху «Opus Amplissimum de Arte Athletica»
Режим доступу:
https://wiktenauer.com/wiki/File:Cod.icon.393_I_030v.jpg